

فلسفه تاریخ

دکتر محمد حسن زورق

فهرست مطالب

مقدمه

۱. تاریخ و فلسفه تاریخ

۱-۱. چستی تاریخ

۱-۱-۱. تاریخ چیست؟

۱-۱-۲. تاریخ به معنی واقعیت گذشته

۱-۱-۳. تاریخ به معنی روایت گذشته

۱-۱-۴. دیدن و شنیدن تاریخ

۱-۱-۵. تاریخ و شبه تاریخ

۲-۱. چستی فلسفه

۲-۱-۱. فلسفه چیست؟

۲-۱-۲. معنی لغوی فلسفه

۲-۱-۳. ادوار فلسفه

۲-۱-۴. سیر فلسفه در تاریخ

۲-۱-۵. تقسیمات فلسفه

۲-۱-۶. روش فلسفه

۲-۱-۷. فواید فلسفه

۳-۱. قلمروهای فلسفه و فلسفه تاریخ

۳-۱-۱. شاخه‌های فلسفه

۳-۱-۲. فلسفه و هستی‌شناسی معرفت

۳۷

۳۸

۳۹

۱-۳-۳. فلسفه و پرسش‌های بنیادین

۱-۳-۴. پرسش‌های فیلسوف تاریخ

۱-۳-۵. متفکران نامدار و فلسفه تاریخ

۲. چیستی و کیستی انسان

۱۰۷

۱۰۷

۱۰۷

۱۰۸

۱۰۹

۱۱۰

۱۱۳

۱-۲. بنیاد بحث

۱-۱-۲. فلسفه‌های مضاف

۱-۲-۲. علوم انسانی و انسان

۱-۲-۳. روش مطالعه و بررسی

۱-۲-۴. بنیاد بحث براساس بدیهیات

۱-۲-۵. چیستی انسان

۱-۲-۶. کیستی انسان

۱۱۹

۱۱۹

۱۱۹

۱۲۱

۱۲۲

۱۲۳

۱۲۵

۱۲۷

۱۲۷

۲-۲. راز برگزیدگی انسان

۱-۲-۲. وجه تمایز انسان و حیوان

۲-۲-۲. ویژگی‌های تمایلات سرشتی

۲-۲-۳. آثار تمایلات سرشتی

۲-۲-۴. راز حرکت تاریخ

۲-۲-۵. انسان و خدا

۲-۲-۶. علوم حضوری و حصولی

۲-۲-۷. استعداد عشق ورزیدن به خدا

۲-۲-۸. هدایت و پرورش عشق

۱۲۹

۱۲۹

۱۳۴

۱۳۵

۱۳۶

۱۳۸

۲-۳. ناخودآگاهی، خودآگاهی و کیستی انسان

۱-۳-۲. تمایلات سرشتی، انسان و تمدن

۲-۳-۲. تداخلات تمایلات زیستی و سرشتی در انسان

۲-۳-۳. انسان‌های ناخودآگاه

۲-۳-۴. انسان‌های خودآگاه

۲-۳-۵. انسان‌ها کیستند؟

۳. فطرت، عقل، عشق و آزادی

۱۴۳

۱۴۳

۱-۳. اراده و اختیار

۱-۱-۳. فطرت و سرشت

۱۴۴

۱۴۷

۱۵۱

۱۵۱

۱۵۵

۱۷۱

۱۷۸

۱۷۸

۱۷۹

۱۷۹

۱۸۰

۲-۱-۳. اراده

۲-۱-۳. اختیار

۲-۳. عقل، عشق، آزادی

۱-۲-۳. عقل

۲-۲-۳. عشق

۳-۲-۳. آزادی

۳-۳. ناخودآگاهی، خودآگاهی و کیستی انسان

۱-۳-۳. تمایلات سرشتی به منزله استعدادهاى بالقوه

۲-۳-۳. رشد تمایلات سرشتی به صورت انفرادی

۳-۳-۳. رشد تمایلات سرشتی به صورت اجتماعی

۴-۳-۳. انسان‌های ناخودآگاه و خودآگاه

۴. قوانین و عوامل مؤثر در تاریخ

۱-۴. گفت‌وگو با تاریخ

۱-۱-۴. سه اصل علم تاریخ

۲-۱-۴. پرسش از تاریخ و پاسخ تاریخ

۳-۱-۴. هویت و تاریخ

۴-۱-۴. ما و دیگران

۵-۱-۴. بحران هویت

۱۸۵

۱۸۵

۱۸۵

۱۸۶

۱۸۸

۱۸۹

۱۹۰

۱۹۰

۱۹۰

۱۹۱

۱۹۲

۱۹۳

۱۹۴

۱۹۴

۱۹۴

۱۹۵

۱۹۵

۲-۴. فطرت و شهوت

۱-۲-۴. نیروهای فطرت‌گزین و نیروهای شهوت‌گزین

۲-۲-۴. مرزهای دو گونه انسان

۳-۲-۴. هویت و حلقهات هم‌گرایی

۴-۲-۴. فقر آگاهی تاریخی

۵-۲-۴. مسائل مهم تاریخی

۶-۲-۴. وضعیت و تکرارپذیری

۷-۲-۴. شناخت روندها

۸-۲-۴. انواع روندها

۹-۲-۴. «خود» و فرصت‌ها و تهدیدهایش

۱۰-۲-۴. نیروهای طوعی و نیروهای کرهی

۱۹۷

۳-۴. روندهای تاریخی و جهان امروز

۱۹۷

۱-۳-۴. ضرورت هوشیاری تاریخی

۱۹۸

۲-۳-۴. قرآن و تاریخ

۱۹۹

۳-۳-۴. مورخ و تاریخ

۲۰۰

۴-۳-۴. پیچیدگی تاریخ

۲۰۱

۵-۳-۴. عوامل تاریخی

۲۰۳

۶-۳-۴. عوامل تاریخی و قطعیت قوانین تاریخ

۲۰۳

۷-۳-۴. فضای واقعی و فضای ادراکی تاریخ

۲۰۳

۸-۳-۴. عدم قطعیت قوانین تاریخ

۵. فطرت و تاریخ

۲۰۹

۱-۵. نگاه مجدد به عوامل تاریخی

۲۰۹

۱-۱-۵. عوامل درون انسانی، میان انسانی و برون انسانی

۲۱۰

۲-۱-۵. عوامل درون انسانی ثابت

۲۱۴

۳-۱-۵. ویژگی های تمایلات سرشتی

۲۱۵

۲-۵. فطرت و خدا

۲۱۵

۱-۲-۵. انسان ها خدا را می خواهند

۲۱۶

۲-۲-۵. عشق به خدا آفریننده تمدن است

۲۱۶

۳-۲-۵. عقل وسیله شناخت خدا و آزادی به معنی میل به حرکت به سوی اوست

۲۱۶

۴-۲-۵. خداوند بسیط است

۲۱۷

۵-۲-۵. عدالت: قربانی بزرگ

۲۱۹

۶-۲-۵. تمایلات سرشتی جنبه فیزیولوژیک و بیولوژیک ندارند

۲۱۹

۷-۲-۵. تمایلات سرشتی استعداد بالقوه درونی هستند

۲۱۹

۸-۲-۵. سیستم نبوت یک نهاد تاریخی است

۲۱۹

۹-۲-۵. عمومیت تمایلات سرشتی

۲۲۰

۱۰-۲-۵. عوامل مؤثر در تمایلات سرشتی

۲۲۴

۳-۵. عشق به خدا: محرک تاریخ

۲۲۴

۱-۳-۵. نقطه آغاز

۲۲۴

۲-۳-۵. صعود و سقوط

۲۲۵

۳-۳-۵. تعامل تمایلات زیستی و سرشتی

۲۲۶

۴-۳-۵. راز برگزیدگی و برگزیدگی انسان

۲۲۷

۵-۳-۵. جبر و اختیار

۲۲۷

۶-۳-۵. آزادی و جهت حرکت تاریخ

- ۲۲۹ ۵-۳-۷. مدرج اختیار
 ۲۳۰ ۵-۳-۸. خودآگاهی و آزادی
 ۲۳۱ ۵-۳-۹. تهدیدات آزادی
 ۲۳۴ ۵-۳-۱۰. چگونه از آزادی دفاع کنیم؟

۶. روند تاریخ

- ۲۳۹ ۶-۱. محرک‌ها و پیش‌ران‌های تاریخ
 ۲۳۹ ۶-۱-۱. محرک اول: فطرت
 ۲۴۰ ۶-۱-۲. محرک دوم: نهاد نبوت
 ۲۴۵ ۶-۱-۳. محرک سوم: فن‌شناسی و تکنولوژی
 ۲۴۸ ۶-۱-۴. ارزیابی محرک‌های تاریخ

۶-۲. گذرگاه تاریخ

- ۲۴۹ ۶-۲-۱. فرآیندهای اجتماعی و روندهای تاریخی
 ۲۴۹ ۶-۲-۲. واحد مطالعات روندهای تاریخی
 ۲۵۰ ۶-۲-۳. شرایط کنونی جهان و نهاد نبوت
 ۲۵۱ ۶-۲-۴. تجربه عملی اسلام در دنیای امروز
 ۲۵۲ ۶-۲-۵. جمهوری اسلامی در ایران
 ۲۵۴

۶-۳. گهواره‌های تمدن

- ۲۵۸ ۶-۳-۱. گهواره‌های زمینی و مولود آسمانی
 ۲۵۸ ۶-۳-۲. تمدن‌ها و تاریخ
 ۲۵۹ ۶-۳-۳. تمدن‌های بزرگ باستانی
 ۲۶۹ ۶-۳-۴. تمدن اسلامی
 ۲۹۸ ۶-۳-۵. ملت محمد(ص)
 ۳۳۳ ۶-۳-۶. امت محمد(ص)
 ۳۸۰ ۶-۳-۷. تمدن غرب

۷. جهان فردا

- ۴۱۱ ۷-۱. مختصات فردا
 ۴۱۱ ۷-۱-۱. استراتژی‌های پیامبر
 ۴۱۲ ۷-۱-۲. خانواده جهان و اسلام

۴۱۴

۳-۱-۷. ویژگی‌های جامعه جهانی طراز قرآن

۴۱۹

۲-۷. راه تاریخ

۴۱۹

۱-۲-۷. هزاره اول: هزاره تمامیت و خاتمیت پیام خدا

۴۲۲

۲-۲-۷. هزاره دوم: هزاره حرکت کرمی تاریخ

۴۲۷

۳-۲-۷. هزاره سوم: هزاره حرکت طوعی تاریخ

۴۳۰

۳-۷. تقدیر تاریخ

۴۳۰

۱-۳-۷. غافلگیرکنندگی تاریخ

۴۳۱

۲-۳-۷. مقاومت نیروهای تاریخی

۴۳۲

۳-۳-۷. تشیع و محور مقاومت

۴۳۴

۴-۳-۷. عناصر ساختی نهاد مقاومت

۴۳۴

۵-۳-۷. مسئولیت جهانی

کتابی که فرا روی شماست، می‌کوشد به سهم خود، در گشایش چشم‌انداز جدیدی از تاریخ فرا روی مخاطبان خود تأثیرگذار باشد. پیش از این، در کتب زیر کوشش شده زوایای تاریک تاریخ تا حدودی روشن گردد:

(۱) شهر گمشده (فاطمه چه گفت؟ مدینه چه شد؟)

(۲) اسلام و سکولاریسم از آغاز تا امروز؛

(۳) انتظار تاریخ؛

(این سه عنوان توسط دفتر نشر فرهنگ اسلامی منتشر شده‌اند)

(۴) ریشه‌ها (ریشه‌های انقلاب اسلامی ایران و چشم‌انداز آینده آن)؛

(۵) فاطمیت فاطمه و تاریخ؛

(این دو عنوان توسط انتشارات سورۀ مهر منتشر شده‌اند)

(۶) نخستین رویارویی‌های اسلام و سکولاریسم

(این کتاب بجه‌وسیله انتشارات هرمس در دست نشر است).

در مجموع، این کتاب‌ها (همراه با کتاب حاضر)، هم تحلیلی از تاریخ ارائه می‌کنند و هم فلسفه تاریخ را از دیدگاه نویسنده تبیین می‌نمایند. امیدوارم این آثار بتوانند برای پژوهشگران و دانش‌جویان رشته تاریخ، مفید واقع شوند.

در اینجا لازم می‌دانم از زحمات و محبت‌های همه استادان و دوستانی که این کتاب مدیون توجه آن‌هاست، تشکر کنم. از استاد گران‌قدر و دانشمند محترم، جناب آقای دکتر سیدحسین حسینی که نسخه اولیه کتاب را مطالعه، و راهنمایی‌های ارزشمندی نمودند، کمال تشکر را دارم.

از دانشمند گرانمایه، حضرت آیت الله مصطفوی که تذکرات ارزشمندی درباره بعضی از فلاسفه و صاحب نظران دادند سپاسگزارم. از برادر عزیز، جناب آقای مهندس اشعری که صفحه آرایی و ویرایش و انتخاب تصاویر زیر نظر ایشان صورت گرفته است، صمیمانه سپاس گزاری می کنم. طرح روی جلد کتاب اثر هنرمند گران قدر، جناب آقای پارسائزاد است که بدین وسیله، از ایشان کمال تشکر را دارم. از خواهر گرامی سرکار خانم حشمتی - مدیر محترم تولید کتاب دفتر نشر فرهنگ اسلامی - که آماده سازی کتاب برای نشر، زیر نظر ایشان صورت گرفته، سپاس گزارم. از برادر عزیز، جناب آقای مهدی باقری - قائم مقام محترم دفتر نشر فرهنگ اسلامی - که نشر این کتاب مدیون توجه ویژه ایشان است، کمال سپاس گزاری را دارم، و بالاخره، لازم است از مدیرعامل محترم دفتر نشر فرهنگ اسلامی، برادر عزیز، جناب آقای مهندس چینی فروشان به خاطر توجهات مخصوص ایشان، کمال تشکر و امتنان را داشته باشم.

در خاتمه، ضمن درود فراوان به روح بلند شهدای انقلاب اسلامی و دفاع مقدس که بی تردید، ما از برکت فداکاری و ایثار آنها فرصت قلم زدن و قدم زدن در راه آنها را پیدا کرده ایم، از استادان محترم و دانش جویان عزیز که این اثر را مطالعه می کنند، تقاضا می کنم که پیشنهادها، انتقادات و راهنمایی های خود را به آدرس ناشر، برای مؤلف ارسال فرمایند.

و من الله التوفیق و علیه التکلان

محمدحسن زورق

بیستم صفر ۱۳۹۵